

Problem zla u suvremenoj analitičkoj filozofiji religije

Zlo kao mogućnost za postizanje dobra

Aleksandra Golubović

agolub@ffri.hr

Jelena Kopajtić

jelena.kopa@hotmail.com

UDK: 111.84:211

216

Pregledni članak

Primljeno: 24. studenog 2011.

Prihvaćeno: 29. svibnja 2012.

Problem zla najčešće glasi: postoji Bog kojem pripisujemo savršenosti (osobito svemogućnost, sveznanje i dobrotu) i postoji zlo. Iz ove dvije premise, prema mišljenju nekih autora, proizlazi zaključak da ili Bog ili zlo ne mogu postojati. Jer ako Bogu doista pripadaju navedene savršenosti, kako objasniti postojanje zla u svijetu? Neki filozofi religije pak inzistiraju na tome da su Bog i zlo kompatibilni i da Bog sigurno ima (opravdani) razlog za dopuštanje zla.

U ovom radu izložit ćemo u bitnim crtama problem zla te detaljnije analizirati jedno od najpoznatijih rješenja uopće, tzv. obranu iz slobode volje te obranu prema kojoj zlo služi za postizanje višeg ili većeg dobra. Prema tim rješenjima čovjek je odgovoran za postojanje zla i ono, u većini slučajeva, može poslužiti za postizanje (većeg) dobra.

Ovdje ćemo se usredotočiti samo na zapadno poimanje teizma te na problem zla u odnosu na njega. Svejedno, valja naglasiti da i Istok ima svoja rješenja. Iako se problem zla kao takav ne pojavljuje u istočnjačkim religijama, kod njih je također prisutna teza prema kojoj zlo omogućuje ostvarenje pozitivnih, tj. dobrih svrha. Oni tu tezu razrađuju u teorijama reinkarnacije, tj. karme. Analizirajući navedena rješenja istočnjaka možemo doći do zaključka da bi karma mogla, u nekom smislu, biti prihvatljiv odgovor na problem zla i to upravo s obzirom na pozitivne učinke koji će proizići iz čovjekova nastojanja da se oslobodi od zla.

Dakle, zlo se u ovom radu promatra isključivo u kontekstu čovjekove odgovornosti za njegovo postojanje, ali i moguće oslobođenje od njega i to s obzirom na činjenicu da u svim velikim religijama svijeta postoje slična objašnjenja.

Ključne riječi: Bog, moralno zlo, fizičko zlo, obrana iz slobode volje.

Uvod

Problem zla jedan je od najvećih problema teizma i jedan od središnjih problema suvremene analitičke filozofije religije. Njime se ne bave samo teisti već i ateisti, a budući da se i vjerskom laiku nameće problematika zla, čini se da je to poprilično zanimljiva tema.

S problemom zla, u užem smislu riječi, susreću se isključivo monoteističke religije (židovstvo, kršćanstvo i islam). Bog je tako, primjerice, za kršćane naj-savršenije moguće biće, što znači da je savršeno dobar, svemoguć, sveznajući itd.¹ Ako je Bog savršeno dobro biće, a pod time u prvom redu mislimo na njegovu moralnu dobrotu, nije jasno zašto dopušta da zlo postoji. On bi, naime, trebao podržavati samo i isključivo postojanje dobra. Zatim se pitamo kako to da, s obzirom na njegovu svemogućnost, ne poduzima ništa da eliminira zlo. A ako je sveznajući, onda zna kada i tko će učiniti zlo pa se pitamo ne izostaje li njegova intervencija jer često imamo dojam da je tako. Dakle, ako Bogu doista pripadaju navedeni atributi, kako objasniti postojanje zla u svijetu? Ili, zašto Bog dopušta zlo?

Mogući odgovor jest da Bogu ipak ne pripadaju apsolutno spomenuti atributi, nego samo djelomično, što znači da on nije apsolutno dobar, svemoguć i sveznajući. Ovo je objašnjenje kršćanima neprihvatljivo jer pobija središnje teze njihove doktrine, a što je još važnije, dovodi u pitanje njihovu vjeru u Boga. Drugi bi odgovor bio da Bog jest savršeno biće koje, naime, ima razlog zašto dopušta zlo. Taj razlog je stvaranje čovjeka kao slobodnog bića, a sloboda sa sobom povlači mogućnost izbora da se čini dobro, ali ponekad i zlo. Upravo zato ćemo analizirati obranu iz slobode volje koja pruža objašnjenje zašto Bog dopušta zlo i ujedno je moguće rješenje za problem zla (barem kada je riječ o moralnom zlu).

Pitanje zla, složito ćemo se, nadilazi granice religija. Možemo biti i ateisti i agnosticici, a ipak se pitati zašto se zlo događa i kako ga umanjiti? Čemu služe (ako išemu) sve te nepravde u svijetu? Ne trebamo u raspravu nužno uvesti Boga da bismo sebi postavljali takva pitanja. Istina je da je problem zla poseban problem za teiste i da su oni njime najviše opterećeni jer oni i inzistiraju na tome da Bogu pripadaju sva savršenstva, a istovremeno ne mogu objasniti postojanje zla ili tolike količine zla u svijetu. Zato se pozivaju na slobodu volje kojom se zlo objašnjava u terminima ljudske odgovornosti. Istočnjaci pak više govore o problemu patnje koji možemo shvatiti kao jedan aspekt problema zla.² Ako vjerujemo da naše postojanje ima smisla, prirodno je da ćemo se upita-

¹ U ovom ćemo se radu usredotočiti uglavnom na kršćanski monoteizam, iako i židovstvo i islam imaju svoje odgovore na problem zla u svijetu, analitička se filozofija uglavnom bavi problemom zla u odnosu na definiciju *kršćanskoga* Boga.

² Pod »istočnjaci« prvenstveno mislimo na budiste i one hinduiste koji uvažavaju Upanišade kao najveći autoritet Veda (budući da je metafizika Veda najbolje razrađena upravo u Upanišadama).

ti čemu služi patnja i koja je njezina krajnja svrha? Upravo u tom kontekstu istočnjaci propituju zlo. Patnju tumače kao posljedicu naših slobodnih odluka. Stoga, i oni odgovor na zlo traže u slobodi volje.

Religije poput hinduizma i budizma ne suočavaju se, dakle, na isti način s problemom zla, odnosno problem zla u navedenom smislu kod njih ne postoji, no njihov je pristup tumačenju zla i mogućem oslobođenju od njega osobito zanimljiv. Mogli bismo reći da zlo za njih ima gotovo edukativnu ulogu. Zlo služi, općenito govoreći, da bi čovjek naučio kako da se iz njega izbavi i da bi – sukladno tomu – postao bolji. Zlo uglavnom objašnjavaju pomoću karme, odnosno čovjekove slobodne volje koja stvara tu karmu i čije posljedice mora snositi.

Mnogi će reći da su kršćanska rješenja problema zla uvelike različita, i to u mnogim aspektima, od shvaćanja istočnjaka, počevši od ideje Boga pa nadalje te da je u nekom smislu nedopustiva usporedba zapadnjaka s promišljanjem zla i njegove uloge u hinduista i budista – no ipak možemo tvrditi da sve velike svjetske religije imaju tezu prema kojoj zlo, u velikom broju slučajeva, može poslužiti za postizanje (većeg) dobra, a to dobro ima prigodu ostvariti upravo čovjek. U ovom radu pokušat ćemo istražiti zbog čega upravo čovjek ima presudnu ulogu u rješavanju zla, tj. oslobađanju od njega, kao i mogućnost da smanji postojeću količinu zla u svijetu.

1. Problem zla u teizmu

Teizam se najčešće definira kao vjera u jednoga Boga koji ima kvalitete kao što su bezvremenost, sveprisutnost, vječnost, dobrotu, svemogućnost, sveznanje i dr. Postojanje zla najčešći je prigovor koji ateisti upućuju teistima radi dokazivanja nemogućnosti postojanja Boga s kvalitetama koje mu teisti obično pripisuju.³ Ovdje se osobito misli na njegove ključne atribute, a to su svemogućnost, sveznanje i dobrotu. Jer ako postoji Bog koji je svemoguć, on bi trebao eliminirati zlo ili ga spriječiti u potpunosti. Na to se nadovezuje atribut sveznanja prema kojem bi Bog morao znati kada se zlo događa, a ako je dobar ili savršeno moralno biće, zašto dopušta postojanje zla i zašto dobro ne nadvlada zlo u potpunosti? Drugim riječima, jednostavno nije jasno zašto uz takvoga Boga istodobno postoji i zlo.⁴ Čak i da se složimo da je neka količina zla potrebna u svijetu, kako objasniti postojanje tolike količine zla? Kršćani su pronašli rješenje prema kojem Bog ima sve navedene atribute i to u potpunosti, ali dopušta zlo da bi omogućio čovjeku da bude slobodan i da sam odlučuje i postane potpuno izgrađena osoba. Biti slobodan znači moći činiti dobro, ali ponekad i zlo, no to zlo čovjek uvijek može usmjeriti na dobro ili ga pak prestati činiti.

³ Vidi: Brian DAVIES, *Uvod u filozofiju religije*, Zagreb, Biblioteka Scopus, 1998, 31-33.

⁴ Brian Davies ispravno primjećuje da se danas više govori o problemu supostojanja Boga i zla (usp. *isto*, 32).

1.1. Zlo kod hinduista i budista

Problem zla se u navedenom smislu, kao što smo već spominjali, u hinduista i budista uopće ne pojavljuje. Oni nisu monoteisti (ili barem većina njih nije), tj. ne vjeruju u jednoga Boga kojem bi uputili prigovor za postojanje zla (ili barem to ne čine na isti način). Tako stvari stoje općenito govoreći. Kada je, međutim, riječ o njihovoj zamisli Boga moramo napomenuti da je to vrlo kompleksna tema. Čini se da neki od njih ipak vjeruju u jednoga Boga kao i zapadnjački teisti, neki pak vjeruju u nekoliko božanstava, a neki su mnogobošci, dakle, zastupaju politeizam.⁵ Oni koji vjeruju u nekoliko božanstava mogu među njima pronaći one koje će okriviti za postojanje zla (iako se to u hinduizmu često ne čini). Isto vrijedi i za rješenja kao što su politeizam ili dualizam i upravo zato kažemo da se oni ne suočavaju s problemom zla u istom smislu kao kršćani.⁶ No, shvaćanje i tumačenje zla kod njih uvelike ovisi o shvaćanju svijeta i stvarnosti. Svijet je za njih rezultat životnog napora koji se očituje u prvom redu kroz zakon karme.⁷ Karma djeluje na principu kauzaliteta koji funkcionira na moralnoj bazi. U ovu ideju svijeta utemeljenog na kauzalitetu uklapaju se i bogovi i ljudi. Sličnost sa zapadnjacima jest u tome što i jedni i drugi ističu činjenicu da zlo uvelike ovisi o djelatniku, tj. da čovjek svojim djelovanjem može utjecati na sprječavanje, smanjenje, a ponekad i na dokidanje zla. Polazišta istočnjaka i zapadnjaka su različita i to u mnogim segmentima, no sličnost se očituje u shvaćanju zla (misi se uglavnom na moralno zlo) kao proizvoda slobodne ljudske odluke i s njim povezanog djelovanja.

Mi se u ovom radu nećemo baviti koncepcijom božanstva i zla kod istočnjaka nego samo želimo istaknuti kako su i oni pogođeni zlom s kojim se svakodnevno suočavaju te da zasigurno traže načine kako bi ga objasnili. Stoga je neupitno da i oni postavljaju pitanja o smislu i svrsi zla kao takvog ili, još preciznije, govore o problemu patnje koja, složit ćemo se, može predstavljati neki oblik problema zla. Dakle, i kod njih, kao i kod kršćana, postoji interpretacija zla prema kojoj ono nastaje kao posljedica naše slobodne volje i nerijetko služi za postizanje (većeg) dobra, tj. za čovjekovo potpuno ostvarenje.

⁵ Iako se u popularnoj literaturi najčešće hinduizam opisuje kao politeistička religija, Upanišade govore drukčije budući, da je u njima ideja Brahme kao potpuno transcendentnoga metafizičkoga bića najtemeljitiše razrađena te zapravo najviše odgovara pojmu demijurga u staroj grčkoj filozofiji ili pak teističkome shvaćanju Boga. »No, u upanišadama je ideja brahmana narasla toliko da su u odnosu prema njoj bogovi izgubili prednost te se pojavljuju još samo u svojoj kozmički nižoj ljudskoj igri« (Čedomil VELJAČIĆ, *Filozofija istočnih naroda*, I, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1982, 59).

⁶ Postojanje dviju sila od kojih se sastoji stvarnost i svijet: sile dobra, odnosno nešto poput dobrog boga i sile zla, odnosno njegova antipoda; vjerovanje koje se zadržalo u nekim gnostičkim vjerovanjima, taoizmu, zoroastrizmu itd.

⁷ Usp. Čedomil VELJAČIĆ, *nav. dj.*, 67-68.

1.2. Definicija zla

Koje sve vrste zla postoje i u kojem intenzitetu te kako ga precizno definirati? Poteškoća shvaćanja i tumačenja zla vjerojatno je u činjenici da je zlo, barem ono koje promatramo i doživljavamo svakodnevno, uvelike podložno subjektivnom dojmu te nam je ponekad teško ponuditi konačnu definiciju i jasno odijeliti zlo od dobra. Ono što osoba P smatra zlom, za osobu Q možda uopće neće biti zlo, niti će ga doživljavati kao mogući problem. Unatoč tome, možemo reći da ipak postoje neke vrijednosti, norme i pravila za koje se svi možemo složiti da su dobre (kao što je, primjerice, pravo na život) te možemo tvrditi da je njihovo kršenje zasigurno zlo.

Iako se u literaturi navode različite definicije, odnosno vrste zala, različiti se autori, mahom suvremeni analitički filozofi religije, ipak okvirno slažu oko nekih vrsta i definicija zala. U svojem članku *The Evidential Problem of Evil*, australski filozof religije Nick Trakakis⁸ navodi da događaj može biti okarakteriziran kao zlo ako uključuje: neko zlo (bilo manje ili veće) učinjeno na fizičku i/ili psihičku štetu svjesnom biću; nepravedno tretiranje svjesnog bića; nedostatak mogućnosti koji je rezultat prerane smrti; sve što sprječava pojedinca u ostvarivanju ispunjenog i moralnog života; kad osoba čini nešto što je moralno pogrešno; te pomanjkanje dobra.⁹

Međutim, većina autora slaže se da postoje dvije temeljne vrste zla, pa tako razlikujemo: 1) prirodno ili fizičko zlo i 2) moralno zlo.¹⁰

Prirodno zlo je, kao što i sama riječ kaže, vezano za prirodu – bilo svijeta, bilo čovjeka – dakle odnosi se na fizičku razinu, i tu obično ubrajamo zla za koja nemamo očitog krivca, tj. smatra se da čovjek u velikom broju slučajeva nije kriv za njihovo postojanje. U tu kategoriju pripadale bi različite vrste prirodnih nepogoda poput poplava, potresa, pa čak i rođenje djece s raznim fizičkim/psihičkim deformacijama ili genetskim bolestima. Dakle, tu ubrajamo sva zla na koja ljudski faktor, čini se, nije mogao utjecati.

Često se za prirodna zla krivica pripisuje Bogu s napomenom da nije smio stvoriti svijet koji će ih sadržavati. Čak i kad bi se svi ljudi uzorno i moralno ponašali, možemo očekivati da bi prirodno zlo i dalje postojalo.¹¹

Moralno zlo bilo bi ono što Crkva naziva grijehom. Takvo zlo proizlazi iz čovjekove slobode volje, odnosno zbog pogrešnih izbora koje ljudi donose. Sva-

⁸ Usp. Nick TRAKAKIS, *The Evidential Problem of Evil* (31.03.2005), <http://www.iep.utm.edu/evil-evi> (23.02.2011).

⁹ Ovu podjelu, odnosno *osobine* zla preuzela je Aleksandra Golubović u svojem članku: Aleksandra GOLUBOVIĆ, *Problem zla i teodiceja. Filozofski i kršćanski stav prema problemu zla i njegovim rješenjima*, u: Aleksandra GOLUBOVIĆ, Iris TIĆAC (ur.), *Vječno u vremenu*, Zagreb – Rijeka, Kršćanska sadašnjost – Teologija u Rijeci, 2010, 187-188.

¹⁰ O podjeli na moralno i prirodno zlo vidi u: Brian DAVIES, *nav. dj.*, 32 te Ivan DEVČIĆ, *Pred Bogom blizim i dalekim*, Zagreb, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, 1998, 63.

¹¹ Vidi također: Brian DAVIES, *nav. dj.*, 32.

ko moralno neopravdano ponašanje i djelovanje također nazivamo moralnim zlom. Za neke je to kršenje univerzalnih zakona, pravila i normi (ili ugrožavanje temeljnih vrijednosti), a za druge nepoštivanje Božjih zapovijedi, odnosno grijeh. Kako god bilo, moralno zlo se najčešće tumači kao čovjekova, a ne Božja krivica i odgovornost.¹²

U ovom radu želimo upravo istaknuti analizu moralnoga zla koje nastaje kao posljedica čovjekove slobode i odgovornosti. No, najprije želimo detaljnije objasniti prirodno zlo.¹³ Ono se također može promatrati s barem dva gledišta. Prvo je da se za prirodno zlo tereti Boga jer je kao stvoritelj i uzdržavatelj svijeta omogućio ili barem dopustio da do njega dođe. Prema drugom gledištu prirodno zlo se jednostavno shvaća kao prirodni proces koji je Bog morao dopustiti da bi život na zemlji uopće bio moguć te da bi zakoni prirode mogli pravilno funkcionirati. Prema potonjem, prirodne katastrofe događaju se i na ostalim planetima u svemiru. Na Jupiteru, primjerice, postoji uragan koji ne prestaje tisućama (možda i milijunima) godina.¹⁴ Ne možemo reći da je taj uragan sam po sebi zlo jer je to jednostavno prirodni proces u kojem nema mjesta za epitet kao što su dobro ili loše. Zašto onda smatramo da prirodne nepogode pripadaju u kategoriju zla? Mogli bismo odgovoriti da je to zato što one uzrokuju boli i patnje mnogim ljudima. Dakle, one su zlo samo zbog posljedica koje svjesna bića od njih trpe.¹⁵

Zbog toga možemo zaključiti da bismo kao prirodno zlo možda trebali kategorizirati samo bolesti i nesreće koje izazivaju boli i patnje, a čovjek je njihova slučajna žrtva. Prirodni procesi su takvi kakvi jesu, postojali su milijunima godina prije čovjeka i postojat će vjerojatno i u slučaju nestanka čovjeka, prema tome, pomalo je neopravdano svrstavati ih u kategoriju zla. Ne treba zanemariti činjenicu da zbog prirodnih katastrofa mnogo ljudi pati, ali to je možda jednostavno nesreća. Bog ne bi trebao biti odgovoran zbog toga što su se ljudi naselili upravo ispod vulkana ili na području podložnome potresima. Zar očekujemo od Boga da zaustavi prirodne procese koji se događaju milijunima godina u čitavom svemiru i uz pomoć kojih je naš planet, na kraju krajeva, i postao pogodnim za život? Bilo bi to krajnje iracionalno. No, dakako, opravdano je pitati zašto Bog nije uredio svemir tako da nikada ne dođe ni do kakve nesreće, ali to je već drugo pitanje (koje se u ovom radu neće dalje razrađivati).

U posljednje vrijeme navodi se još i treća, prema nekim autorima također temeljna vrsta zla, a to je tzv. užasno ili strašno zlo.¹⁶ Takvo zlo može biti i

¹² Usp. KATEKIZAM KATOLIČKE CRKVE – KOMPENDIJ, Rim, Hrvatska biskupska konferencija; Verbum, 2006, 33, 61.

¹³ Više o tome vidi u: Richard SWINBURNE, *Is there a God?*, Oxford – New York, Oxford University Press, 1996, 107-113.

¹⁴ Jupiterova poznata crvena točka.

¹⁵ O tome zašto Bog dopušta postojanje moralnoga i fizičkog zla vidi detaljnije u: Richard SWINBURNE, *Is there a God?...*, 95-113.

¹⁶ Detaljnije pojašnjenje vidi u: Nick TRAKAKIS, *nav. dj.*

moralno i prirodno, ili čak kombinacija jednog i drugog zla. No, uglavnom se smatra podvrstom moralnog zla čija je glavna značajka apsolutni sadizam. U takvo zlo pripadala bi, primjerice, ubojstva koja su počinjena na izrazito okrutan način, uz dugotrajno mučenje u kojem je počinitelj zvjerstva neizmjerljivo uživao i sl. Popis je jednostavno predugačak, a primjera ima mnogo. Uglavnom, čini se da bi u kategoriju strašnog zla pripadalo svako zlo čiji je osnovni cilj i svrha postizanje boli i patnje i koje se uzrokuje upravo s tom namjerom.

2. Definicija Boga/božanskoga bića¹⁷

Bog tzv. klasičnog teizma najčešća je tema svih rasprava vezanih uz problem zla. Teisti Boga smatraju savršenim, a to savršenstvo ima neke već prije spominjane kvalitete, ali i moguće poteškoće.¹⁸ Navest ćemo samo esencijalne, tj. one koje suvremeni analitički filozofi religije smatraju ključnima za nastanak zla i uopće govor o problemu zla. Riječ je o svemogućnosti, sveznanju i savršenoj dobroti (uglavnom se tu misli na moralnu dobrotu). Ako ovi atributi doista pripadaju Bogu, onda uopće ne bismo trebali imati problem zla, jer zlo ne bi trebalo postojati. Savršeno dobri Bog ne bi dopustio da postoji išta drugo osim dobra, kao sveznajući znao bi kada će se zlo dogoditi, a kao svemogući mogao bi ga u potpunosti spriječiti, tj. eliminirati.

Atribut svemoći ili svemogućnosti značio bi da Bog može apsolutno sve, no mnogi vjernici, pa čak i neki teolozi, još se nisu složili oko toga odnosi li se to i na logički nemoguće stvari. Može li Bog, na primjer, napraviti spužvasto željezo? Ako ne može, je li onda stvarno svemoguć? Ako se Bog ipak podvrgava logičkim zakonima (kao što većina pretpostavlja), možemo li ga onda stvarno opisati kao svemogućeg? Mogući odgovor je da Bog može učiniti sve ono što je logički moguće, dakle, ne može, primjerice, stvoriti kamen toliko težak da ga sam ne može podići, jer je to jednostavno logički nemoguće. Naravno, tu je još i pitanje čuda, no u ovom se radu time nećemo baviti. Kada je riječ o problemu zla, osobito pogađa činjenica da Bog ne sprječava zlo, niti ga eliminira, iako bi to kao svemoguć mogao učiniti. Stoga se nameće zaključak da Bog ili nije svemoguć u navedenom smislu, ili ima razlog, tj. razloge zbog kojih dopušta da zlo postoji.

¹⁷ Kako kršćani opisuju Boga, koje mu atribute pripisuju i kako ih objašnjavaju vidi u: Richard SWINBURNE, *Is there a God?...*, 3-20.

¹⁸ John Mackie smatra kako tradicionalnom teizmu nedostaje racionalna potpora. To je osobito vidljivo kada se raspravlja o Božjim atributima, tj. o odnosu Boga i zla. Tako će primjerice biće koje je potpuno dobro spriječiti svako zlo (koje može). Zatim, nema ograničenja koje bi bilo stavljeno pred takvo svemoguće biće. Ako je to istina, onda imamo kontradikciju, jer potpuno dobro i svemoguće biće eliminiralo bi zlo u potpunosti. Ako zlo ipak postoji, onda nije moguće da postoji biće koje smo upravo opisali. Mackie zapravo želi reći da je iracionalno vjerovati u Boga teizma. Detaljnije o poteškoćama postojanja Boga s atributima koje mu teisti pripisuju vidi u: John L. MACKIE, *The Miracle of Theism. Arguments for and against the Existence of God*, Oxford – New York, Clarendon Press, 1982, 150-156.

Sveznanje bi značilo da Bog zna sve – prošlost, sadašnjost i budućnost. To, dakako, ima i moguće poteškoće. Naime, nameće se problem nespojivosti čovjekove slobode volje s jedne i Božjeg sveznanja s druge strane. Najčešći prigovor na atribut sveznanja obično glasi: ako Bog zna što će se dogoditi znači da je sve unaprijed determinirano, drugim riječima: ljudi zapravo nemaju slobodnu volju i uvijek se nužno odlučuju za ono za što Bog zna da će se odlučiti. Također se nameće problem vezan uz Božje znanje da će se, primjerice, dogoditi nekakvo zlo i njegovo nesprječavanje toga zla. Ukoliko ima sveznanje, a istodobno je i svemoguć, postavlja se pitanje zašto ne reagira. Možda opet ima razlog(e) zbog kojih to ne čini.

Treći, osobito važan Božji atribut odnosi se na dobrotu. Mnogi autori smatraju da tvrdnja o Božjem savršenstvu znači smatrati ga u neku ruku posve dobrim jer se savršenstvo i zlo međusobno isključuju. Poteškoća je u tome da ne možemo objasniti kako to da savršeno dobri Bog dopušta zlu da postoji i ne čini ništa glede toga (ili se barem tako doima iz ljudske perspektive). Ponovno odgovor može biti da postoje razlozi zbog kojih Bog dopušta da zlo postoji.¹⁹

Upravo bi ova kombinacija triju esencijalnih atributa trebala jamčiti izostanak problema zla. No, to se ne događa pa pretpostavljamo da za to ima dobar razlog. Također se čini mogućim da Bog posjeduje navedene attribute apsolutno, ali i dalje ima razlog(e) za dopuštanje zla. Kršćani te razloge tumače darom slobode i odgovornosti s kojima dolazi i mogućnost zla. Znači, Bog je, uza svoja savršenstva, upravo s razlogom postavio čovjeka u situaciju u kojoj će imati prigodu rješavati zlo, u smislu mogućeg okretanja zla na dobro i činjenice da zlo može služiti za postizanje većeg dobra. To nadalje znači da se Bog brine o načinima na koje se zlo može riješiti, a u tomu je ključnu ulogu dao upravo čovjeku.

Slično vrijedi i za istočnjačke religije. I tu je ključna uloga čovjeka koji svojim odlukama i djelovanjem može doprinijeti vlastitom oslobađanju od zla, a što je još važnije, i patnje. Čini se da je svijet s razlogom uređen na točno određen način, bilo da su ga takvim učinila božanstva ili da takav postoji od vječnosti. Čovjeku je, u svakom slučaju, dana mogućnost da se suprotstavi zlu i da ga pretvori u dobro.

---

¹⁹ John Mackie raspravlja o razlozima za dopuštanje zla koji se u literaturi najčešće spominju, no niti jedan mu se ne čini previše uvjerljiv. Više o tome vidi u: John L. MACKIE, *nav. dj.*, 151-156.

3. Odgovori na problem zla²⁰

Različiti filozofi religije, osobito suvremeni analitički filozofi religije, teolozi i ostali autori zastupaju različite odgovore na problem zla.²¹ U ovom radu analizirat ćemo rješenje koje se u literaturi najčešće spominje i jedno je od najpopularnijih argumenata. Pritom se nećemo osvrnuti na pozitivističke argumente kao što su: nijedna metafizička tvrdnja ne vrijedi ništa, zato što je pozitivističko stajalište općenito skeptično naspram svih metafizičkih pojmova, pa tako i ovih kojima se bavimo kada je riječ o problemu zla (Bog, dobro, zlo itd.).

Također, zanemarit ćemo i agnostičke argumente iz misterija kao što su: zlo u svijetu je velika tajna koju ljudski um nikada neće dokučiti. Mnogo toga u svijetu je velika tajna, no to nikad ne znači da bismo se trebali prestati pitati o tome ili barem pokušati otkriti tajnu i doći do nekakvog odgovora.

Nas u prvom redu zanima kako čovjek može doprinijeti rješavanju problema zla.

3.1. Leibnizov argument o najboljem od svih svemira

Leibniz se prvi od novovjekovnih filozofa počeo baviti teodicejom i upravo je to razlog zbog kojeg se ukratko želimo osvrnuti na njegovo rješenje. Ne samo da je svoje djelo tako nazvao nego je i uveo pojam teodiceje.²² Budući da je Leibniz i sam bio vjernik, pokušao je obraniti Božju dobrotu, savršenost, pa na kraju i samu egzistenciju.

Odgovor na problem zla on sagledava u odnosu na Boga kao Stvoritelja svijeta. Glavni naglasak je, dakle, stavljen na svijet i uvjete koji u njemu vladaju. Leibniz smatra da je Bog stvorio najbolji i najsavršeniji mogući svemir s obzirom na materijal koji se nudio. Dakle, Bog je s onim što je imao na raspolaganju ipak napravio najbolji mogući svijet. Drukčiji svijet od ovoga nikako nije moguć jer bolji stvoritelj od Boga ne postoji, a da postoji bolji materijal, Bog bi ga zasigurno iskoristio (budući da je najsavršeniji).²³

²⁰ Neke od odgovora na problem zla vidi u: Brian DAVIES, *nav. dj.*, 33-36.

²¹ U suvremenoj analitičkoj filozofiji religije nailazimo na mnoge pokušaje obrane Boga s obzirom na postojanje zla. Neke od poznatijih obrana vidi u: Aleksandra GOLUBOVIĆ, *nav. dj.*, 191-196.

²² Teodiceja označava opravdanje Božje dobrote od prigovora izvučenih iz postojanja zla u svijetu (opširnije v. *Teodiceja*, u: Adalbert REBIĆ, *Opći religijski leksikon. A-Ž*, Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002, 946).

²³ »Iz najvišeg Božjeg savršenstva proizlazi da je Bog, stvarajući svijet, izabrao najbolji mogući plan u kojem se sjediniše najveća različitost i najveći red; po tom planu najbolje su iskorišteni mjesto, prostor i vrijeme; najveći je užitek postignut na najjednostavniji način; ukratko stvarovima je dano najviše moći, najviše spoznaje, najviše dobrote i sreće što ih je svemir mogao primiti. Budući da u Božjem umu sve mogućnosti, razmjerno s njihovim savršenstvima, teže k tome da postoje, onda zbiljski svijet, kao posljedak svih zahtjeva, mora biti najsavršeniji, kako

Zbog toga se nemamo pravo ljutiti na poredak svijeta, okrutnost prirode ili pak na samog Boga jer je on (kao apsolutno i neograničeno biće) jednostavno učinio najbolje što je mogao s obzirom na ograničenja kojima ovaj svijet obiluje (kao što su prostor, vrijeme, materija itd.).

Dakle, čini se da nije problem u Bogu i njegovim svojstvima, niti u svijetu, nego u razlozima zbog kojih je Bog uredio svijet upravo na ovaj način. A očito je da je imao dobar razlog ili razloge. Također je važno ispitati koliko su oni eventualno povezani s čovjekom i njegovom ulogom u izgradnji boljeg svijeta.

Leibniz ovim rješenjem možda, na neki način, želi istaknuti važnost čovjeka i njegova doprinosa u obračunu sa zlom. Time se na sličan način otvara prostor i za istočnjačke religije i njihov model obračuna sa zlom. I kod jednih i kod drugih dolazi do izražaja specifična struktura svijeta u kojoj čovjek ima privilegiran položaj u smislu da je iznimno važan njegov način odlučivanja i djelovanja, tj. ono što on može učiniti glede zla.

3.2. Obrana iz slobode volje

Ovo je jedan od najčešće spominjanih i najpopularnijih odgovora na problem zla. Osobito je značajan zbog mogućnosti da se, s jedne strane, obrane esencijalni Božji atributi, a s druge, kako bi se istodobno dala iznimno važna uloga čovjeku (u pokušaju rješenja problema zla). Osnovna je ideja da nam je Bog podario slobodnu volju kojom smo slobodni izabrati dobro ili zlo. Sva (moralna) zla koja se događaju u svijetu, događaju se upravo zbog naše slobode volje, tj. zbog čovjekovih pogrešnih izbora i djelovanja.

Najpoznatiji prigovor na ovo rješenje jest taj da nas je Bog trebao spriječiti u odabiru zla jer je znao (budući da je sveznajući) da ćemo učiniti (barem ponekad) nešto loše. Ili nas je jednostavno trebao stvoriti takvima da uvijek biramo učiniti ono što je dobro.

Teisti koji zastupaju obranu iz slobode volje odgovaraju na ovaj prigovor tvrdnjom da je uvijek bolje da ljudska bića imaju slobodu odabrati (makar ponekad i birali zlo) nego da uvijek – poput robota – biraju nešto što je predodređeno.²⁴ U suprotnom ne bismo govorili o slobodi jer ona po definiciji označava mogućnost izbora između najmanje dvije mogućnosti (u ovom slučaju, dobra i zla).²⁵ Ako smo programirani da činimo isključivo dobro, onda ni ne možemo govoriti o slobodi u pravom smislu te riječi.

---

je to uopće moguće biti« (Gottfried W. LEIBNIZ, *Izabrani filozofski spisi*, Zagreb, Naprijed, 1980, 252-253.)

²⁴ Vidi: Brian DAVIES, *nav. dj.*, 35.

²⁵ Rasprava o slobodi vrlo je kompleksna, osobito kada treba precizirati odnos Boga i slobode. Postavlja se pitanje u kojem smislu je Bog čovjeku dao slobodu? Znamo da mu je jamačno nije dao u apsolutnom smislu. Postoji takozvano libertarijansko shvaćanje slobode koje kaže da je čovjek slobodan samo onda kada ima na raspolaganju više mogućnosti. Ako izostane takva mogućnost, smatraju libertarijanci, ne može se govoriti o slobodi u punom smislu te riječi. No,

Međutim, čak i da prihvatimo ovo rješenje, ostaje problem prirodnog zla (a i strašnog zla). Možemo reći: »Uredu, moralno zlo je nastalo zbog našeg krivog izbora, a ne Božjom krivicom, no zašto se djeca rađaju bolesna? Tko je tu krivo odabrao?« Obrana iz slobode volje ne daje nam odgovor na ovo pitanje. Nijedan čovjek zacijelo nije odabrao da dobije neku tešku bolest, a vidimo da ljudi svakodnevno obolijevaju. Ako to nije bila njihova slobodna odluka, koga bi onda trebalo okriviti za to?²⁶ Nekako se čini da je opet Bog taj na kojeg upiremo prstom jer bi trebao moći spriječiti prirodno zlo (ako se već ne želi miješati u našu slobodnu volju).

No, valja imati na umu još jednu činjenicu. Prirodno zlo, konkretno bolesti, mogu se u mnogim slučajevima objasniti i na drugi način, tj. bez direktnog uplitanja Boga. Sjetimo se zapravo kako i čovjek može doprinijeti nastanku bolesti, tj. može ih namjerno uzrokovati (bilo samome sebi ili drugome). Čini se da naš život nije determiniran samo našom nego i tuđom slobodnom voljom. U tom se smislu i tuđe odluke i djelovanja mogu odraziti na kvalitetu našeg života, u ovom slučaju na nastanak bolesti. Ali, tada je upitno govorimo li više uopće o prirodnom zlu kao posljedici djelovanja prirode ili o moralnom zlu koje je izazvao čovjek (poput ekoloških i drugih katastrofa), a koje se manifestira kao zlo u prirodi, odnosno prirodno zlo.

Postoji još jedan odgovor na prigovor o prirodnom zlu. Službena Crkva, Augustin,²⁷ a i velik broj kršćanskih teista, zastupaju mišljenje da sva prirodna zla dolaze kao posljedica nečega što se zove istočni grijeh (u nekim izvorima i prvi grijeh).²⁸ To objašnjenje glasi: Bog je stvorio Adama i Evu i dao im izbor

---

u svakodnevnom životu ne događa se uvijek da imamo na raspolaganju lepezu mogućnosti, što i dalje ne znači da nismo slobodni. Za našu raspravu nije toliko važno imamo li uvijek na raspolaganju više mogućnosti nego pretpostavlja li sloboda nužno mogućnost izbora između dobra i zla. Poteškoća je u tome što mnogi smatraju kako Bog kao savršeno dobro, svemoguć i sveznajuće biće nije smio čovjeku dopustiti da bude slobodan, odnosno da ima mogućnost birati zlo, budući da je znao da će on tu slobodu zloupotrijebiti. Često se tvrdi da mu je trebala biti dana ona vrsta slobode prema kojoj će uvijek izabirati samo dobro. No, tada po definiciji više ne govorimo o slobodi, nego o djelovanju na razini automata. Smatramo da nije problem u tome da je Bog čovjeku dopustio izbor između dobra ili zla, jer time što može izabrati zlo ne znači da ga nužno i mora izabrati. Čovjek uvijek može odlučiti da ne prihvati tu opciju (pa čak, i jednom kada je učinio zlo, može uvijek odlučiti prestati s time). Dakle, težište je na čovjekovoj odgovornosti, a upravo u tome se očituje njegova sloboda.

²⁶ Pritom, dakako, ne mislimo na ljude koji svojom voljom izazivaju bolesti. Na primjer, pušač koji dobije rak pluća ne pati od prirodnog zla već moralnog jer je svojom voljom utjecao na nedostatak vlastitog zdravlja (u neku ruku, mogli bismo reći da je izvršio svjesnu agresiju na vlastito tijelo). U ovom slučaju mislimo na ljude koji, primjerice, ne puše i žive zdravim životom, ali ipak (bez nekog logičnog razloga) dobiju rak pluća.

²⁷ Želimo spomenuti da je Augustin također opširno razradio jednu od najutjecajnijih teodiceja (pogotovo u vrijeme ranog srednjeg vijeka i skolastike) o tome kako je prirodno zlo zapravo nastalo zbog naše slobodne volje, a svoj argument temelji na prvom grijehu, odnosno prvom zloupotrebi slobodne volje. Međutim za potrebe ovoga rada, njome se nećemo detaljnije baviti. O tome detaljnije vidi u: Aurelije AUGUSTIN, *O slobodi volje*, Zagreb, Demetra, 1998.

²⁸ Katekizam Katoličke Crkve ovako objašnjava istočni grijeh: »Istočni grijeh u kojem se svi ljudi rađaju jest stanje lišenosti izvorne svetosti i pravednosti. To je naslijeđen, a ne počinjen grijeh;

– mogli su ga poslušati i živjeti u vječnom raju ili ga ne poslušati pa otpjeti posljedice. Oni su odabrali drugo i tada je sve počelo. Okrenuli su se protiv svojega Stvoritelja i počinili prvi grijeh.²⁹ Ključno u svemu tome jest da je njihov grijeh zapravo nasljedan. Zbog toga što su oni odabrali neposlušnost, mi danas moramo trpjeti posljedice koje se očituju u obliku metafizičkog, odnosno prirodnog zla. Ovdje, međutim, nećemo ulaziti u raspravu o tome koliko je to pravedno i zašto se neki rađaju bolesni, a drugi ne.

Mnoga zla, dakle (ako ne i gotovo sva), proizlaze iz čovjekove slobode volje i nepravedno je da Boga optužujemo za to. Međutim, ponekad ne možemo izbjeći razmišljanja poput: čak i ako prihvatimo tezu da nam je Bog dao slobodu i time se obvezao da se neće miješati u naše izbore i djelovanje, opravdano je upitati se: »Zar se ne bi mogao makar ponekad umiješati?« Tu se ponovno valja vratiti na razmišljanja o tome što znači biti uistinu slobodan. Moguća je također još jedna opcija, a ta je da Bog vjerojatno ima dovoljno dobar razlog (ili razloge) zbog kojeg to ne čini.³⁰

3.3. *Zlo kao mogući put do dobra*³¹

Jedan od najpoznatijih suvremenih britanskih filozofa religije koji zastupa gledište da zlo služi kao mogući put do dobra jest Richard Swinburne. Zlo se u mnogim slučajevima gotovo pokazuje nužnim za postizanje čovjekova potpunog ostvarenja. Osobna izgradnja čovjeka, društva i svijeta u cjelini, čini se, nije niti moguća bez posredovanja zla. Swinburnovo (a i ne samo njegovo) stajalište jest da je zlo nužno kako bismo razvijali vrline poput suosjećanja, milosti, plemenitosti, žrtvovanja za druge, humanosti i slično. Pa tako Swinburne patnje koje postoje u svijetu objašnjava:

»Mogu (logički) pokazati hrabrost u podnošenju patnje samo ako zaista patim (podnosim neku zlu situaciju). Mogu pokazati suosjećanje prema Vama (...) i pomoći Vam na mnogo načina, ali samo ako patite i trebate pomoć. (...) Općenitije gledano, svako loše djelovanje ili stanje stvari daje žrtvi, počinitelju i

---

to je stanje u kojemu se rađa, a ne osobni čin. Zbog istoga podrijetla svih ljudi on se s ljudskom naravi prenosi na Adamove potomke ne oponašanjem, nego rađanjem. To prenošenje postaje tajnom koju ne možemo potpuno razumjeti. (...) Kao posljedica istočnoga grijeha ljudska narav, iako nije potpuno pokvarena, u vlastitim je naravnim silama ranjena i podvrgnuta neznanju, patnji i vlasti smrti te je sklona grijehu« (KATEKIZAM KATOLIČKE CRKVE – KOMPENDIJ, Rim, Hrvatska biskupska konferencija; Verbum, 2006, 36).

²⁹ »Jahve, Bog, zapovjedi čovjeku: 'Sa svakoga stabla u vrtu slobodno jedi, ali sa stabla spoznaje dobra i zla da nisi jeo! U onaj dan u koji s njega okusiš, zacijelo ćeš umrijeti!'« (Post 2, 16-17).

³⁰ Detaljnije o mogućim razlozima zbog kojih Bog dopušta zlo vidi u: Richard SWINBURNE, *The Existence of God (revised edition)*, Oxford – New York, Oxford University Press, 1991, 200-224.

³¹ Davies spominje Swinburna i Hicka te navodi njihova objašnjenja prema kojima i prirodna i moralna zla služe u dobre svrhe (v. Brian DAVIES, *nav. dj.*, 33-35 te Richard SWINBURNE, *The Existence...*, 200-224).

promatračima slobodan izbor kako reagirati: dobro ili loše (taj izbor omogućuje i svako dobro djelovanje ili stanje stvari). Dobro je da imamo pristup (povremeno) takvim djelovanjima/stanjima stvari kako bismo pokazali hrabrost ili suosjećanje, nešto što često uključuje odolijevanje velikoj kušnji jer samo tako očitujemo svoju potpunu predanost dobru.«³²

Swinburne, kao što možemo vidjeti, zlu i patnji pripisuje pozitivne učinke.³³ Patnja i bol tako mogu pomoći čovjeku da bolje shvati i prihvati društvo i svijet u cjelini, zatim mogu doprinijeti njegovu napredovanju u spoznaji, duhovnoj i sveopćoj izgradnji vlastite osobnosti, razvijanju vrlina i sl. Poznata Swinburneova analogija je ona s vođenjem djeteta liječniku. Bolesno dijete može biti uplašeno kada pomisli na odlazak liječniku i mogućnost pregleda ili terapije koji uključuju bol i patnju, no svaki će roditelj smatrati da je djetetova bol i patnja prihvatljiva cijena, s obzirom na to da će se time postići veće dobro, u ovom slučaju, ozdravljenje, odnosno zdravlje. Swinburnovi su primjeri svojevrstni dokazi o tome da je zlo često nužno za čovjekov opstanak u svijetu.

Drugi oblik ovog argumenta ne cilja toliko na zaključak da je zlo prisutno da bismo mi razvijali dobre osobine, već se više temelji na povjerenju u Boga. Iako nam se čini da se zlo svakodnevno događa, to je samo još jedna ograničavajuća kategorija koja se odnosi samo na ljudski rod, no ne i na Boga. Zato, unatoč zlu, cijeli je svijet dio savršenog Božjeg plana i u svojoj je biti dobar, tj. pozitivan. Mi jednostavno ne možemo razumjeti Božje razloge za one događaje i djela koja se nama čine zla, no budući da vjerujemo da je Bog dobar, trebali bismo imati povjerenja u njega jer je on zacijelo čak i zlo stavio u službu dobra.

Zaključno možemo reći da je zlo očito potrebno za postizanje tzv. viših dobara koja ne bi bilo moguće ostvariti kada nešto zla ne bi postojalo. Ponovno dolazi do izražaja čovjekova presudna uloga. Čovjek je taj koji ima iskustvo zla i kojemu je Bog dao mogućnost da se oslobodi od zla. Kod zapadnjaka je Bog taj koji je uredio svijet tako da čovjek može uvelike odlučiti o zlu i konačnoj svrsi koju će ono imati. Slične stavove imamo i kod istočnjaka: patnja nastaje prvenstveno zbog čovjekova neznanja, no istodobno služi kao motivacija za traženjem znanja i, u konačnici, samoga oslobođenja – dakle, najvećeg mogućeg dobra.

Zaključak

Možemo zaključiti da nije Bog odgovoran za zlo (tj. barem za moralno zlo) koje postoji u svijetu nego čovjek. Bog dopušta zlo jer ga mora dopustiti da bi život na Zemlji uopće bio moguć ili jer nam želi dopustiti mogućnost izbora ili jer nas želi nešto naučiti – što ne bi bilo moguće bez postojanja zla. Mi smo

³² Richard SWINBURNE, *The Existence...*, 241.

³³ Detaljnije o pozitivnim stranama zla vidi *isto*, 201-216.

sami odgovorni prvenstveno za sebe, zatim za zajednicu u kojoj živimo, pa na kraju i za cijelu Zemlju. Kad bismo to prihvatili kao poučnu istinu i tako odgajali buduće generacije, ovaj bi svijet zasigurno postao puno bolje mjesto s puno odgovornijim i moralno osvještenijim stanovništvom.

Već smo istaknuli kako su kršćanska rješenja problema zla, tzv. teodiceje, uvelike različita po mnogim aspektima, od shvaćanja istočnjaka, počevši od ideje Boga pa nadalje, no ostaje činjenica da sve velike svjetske religije imaju tezu prema kojoj zlo služi za postizanje većeg dobra, a to dobro može ostvariti upravo čovjek.

Aleksandra Golubović & Jelena Kopajtić

*The Problem of Evil in contemporary analytical Philosophy of Religion
Evil as a Step to grater Good*

Summary

The problem of evil is usually formulated as such: there is a God to whom we attribute specific perfections (omnipotence, omniscience and goodness), and there is also an evil. From these two premises, according to some authors, we can conclude that God and evil can not co-exist. Because if God really does possess all these aforementioned perfections, how can we explain the existence of evil in the world? However some philosophers of religion argue that God and evil can indeed be compatible and that God certainly has some (justified) reason for permitting evil to exist.

In this paper we will present the basics in relation of the problem of evil and we will specifically analyze one of the most common solutions, the so-called free will defence. According to this solution, man is responsible for evil which can even, in most cases, aid him in the accomplishment of some good. Although this problem, i.e. evil in this sense, is not encountered within Eastern religions, they too, have a theory according to which evil can possess a potentially positive, i.e. good purpose. They have developed this thesis through theories of reincarnation i.e. karma. Whilst analysing the Easterners' solution to the problem, we can conclude that karma (in its essence) can, in a specific sense, be an acceptable answer to the problem of evil, especially due to the positive effects that will arise from man's effort to free himself from it.

To conclude, in this paper evil is not only perceived within the context of man's responsibility for its existence, but also for the freeing of that same evil. This viewpoint is due to the fact that all great world religions offer similar solutions to the problem of evil.

Key words: God, moral evil, physical evil, free will defence.

(na engl. prev. Jelena Kopajtić)